

A szepesi menekültek sajtója 1920 és 1944 között

ISTVÁN GERGELY SZÜTS

The press of the refugees from Szepes between 1920 and 1944

070.48(439)"1920/1944"

323.113

94(439)

Keywords: Hungarian refugees of Slovakia from Szepes (today: Spiš). Newspapers of the people from Szepes in Hungary: Szepesi Szövetség (1920–1944; ten numbers a year), Szepesi Levél (1928–1936; ten numbers a year), Szepesi Öregdiák (1933–?; only two numbers known).

„Lesz még kikelet a Szepesség felett” – hangzott az üdvözlés, ha két, magát szepesinek valló polgár a két világháború közötti évtizedekben összetalálkozott. A trianoni döntés után Csehszlovákiához került Szepesség elvesztése felett érzett bánat és a revízió igénye, azaz a táj és a szülőföld iránti vágyakozás volt belesűrítve ebbe a ma talán már kissé életidegennek tűnő köszönési formába. Ismerve a korszak politikai gondolkodását és közhangulatát átható revíziós gondolatot, mindez akkor teljesen szokványosnak, hétköznapi jelenségnek volt tekinthető. Amitől mégis egyedi a Szepességhez kötődő egyének és közösségek története, az elsősorban az, hogy a szepesiek nemcsak szóban, hanem írásban, mégpedig a saját szervezeteik által működtetett lapokban is igyekeztek a szülőföldhöz kötődő identitást és az óhazához való igényt folyamatosan erősíteni. Mindez persze abban az esetben számít egyedi jelenségnek, ha megnézzük más trianoni menekültek által alakított szervezetek működését.

A területi alapon szerveződő egyesületek közül a legismertebbek az 1920-tól Védő Ligák Szövetsége alatt működő felvidéki, délvidéki és erdélyi segélyszervezetek voltak. Ezek az 1918–1919 folyamán létrejött csoportok azonban néhány év alatt a kormányzat szoros felügyelete alá kerültek, így lényegében elveszítették eredeti céljaikat (Zeidler 2009, 106. p.). Ezzel szemben, igaz, az arányaiban jóval kisebb tömegeket mozgósító szepesiek az alapítástól, 1920-tól egészen 1944-ig egy jól szervezett országos hálózattal rendelkeztek. Aktív tevékenységüket jól példázza, hogy társadalmi szervezeteik például önálló lapokat tartottak fenn, emellett könyvkiadással is foglalkoztak, sőt szociális téren, a trianoni menekültek által nagy számban lakott Mária Valéria-telepen diákkotthont is működtettek. Ezek alapján nem véletlen, hogy nevük hamar közismertté vált nemcsak a fővárosi, hanem több vidéki város életében is.¹ Mielőtt rátér-

1. A trianoni döntés nyomán kettészakított Sátoraljaújhelyen, különösen az 1930-as évektől volt meghatározó a helyi szepesi menekültek jelenléte. A város felett létrehozott Magyar Kálvária emlékműegyüttes ötletgazdája, szervezői és kultuszteremtői is ide menekült cip-szerek voltak. A Kálváriával, a köré szerveződő irredenta kultusszal és a kultuszépítőkkel korábbi tanulmányaimban már foglalkoztam; l. Szüts 2007 és Szüts é. n.

nénk a szepesi közösségek vizsgálatára, fontos tisztázni, hogy kik is voltak ők és milyen kollektív identitástudattal rendelkeztek.

A közös tudat alapja, ahogy más lokális alapon szerveződő közösségeknél is, a táj, a Heimat (haza), egészen a 13. századig visszanyúló megszentelt múlt volt. A térség történetét tehát ekkortól tartották számon annak ellenére, hogy az azt megelőző évszázadokban is szórványosan szláv népek által lakott volt. Mégis a táj, a szülőföld történetét a szepességi, elsősorban német és magyar származású történetírók a tatárjárás utáni betelepítésétől, a szász hospesek megjelenésétől számították. Kétségtelen, hogy a szászok (cipszerek) letelepedése lényegesen meghatározta e térség alapvonásait. A Szepesség történetének egyik sarokpontja volt, hogy viszonylag korán, még ugyanabban az évszázadban létrejött a 24 legjelentősebb szász városból álló Szepesi Szász Tartomány (Provincia Saxonum de Scepus), amely komoly előjogokkal és sajátságos autonómiával rendelkezett. E kiváltságos helyzet egészen a 19. század második harmadáig kisebb-nagyobb eltérésekkel fennállt, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a szepesi öntudat legfontosabb hivatkozási pontja a majd 600 éves autonómia volt. A terület végül az 1876-os magyar közigazgatás átszervezésének esett áldozatul, ekkor ugyanis a Szepességet döntően Szepes vármegyébe olvasztották, megszüntetve addigi történelmi előjogait. Mindez természetesen komoly ellenérzéseket váltott ki az ott élőkől, ennek következménye lett, hogy az 1918-ban a létrejövő csehszlovák államon belül megpróbálták korábbi autonómiájukat visszaszerezni. Ebből a következő évtizedekben szinte alig valósult meg valami, ám terveiket nem feladva a két világháború közötti cipszer óhaza politika fő célja, a korábbi előjogok visszaszerzése maradt.²

Ezzel egy időben a Magyarországra menekült vagy már korábban is itt élő szepesiek politikája egészen más keretek között zajlott. Helyzetüket kétségkívül megkönnyítette, hogy a magyarországi közvéleményben, sajtóban és szépirodalomban a cipszerek már régóta mint a hazához hű, becsületes magyarbarát németek szerepeltek. Emiatt és a Szepességhez kötődő misztikus, romantikus képeknek köszönhetően megítélésük a két világháború közötti évtizedekben sem változott. Identitásukat vizsgálva érdekes módon nem etnikai vagy vallási preferenciák, hanem a közös haza (Heimat), tehát a Szepességhez való emocionális kötődés határozta meg összetartozásukat. Ennek köszönhetően szepesinek vallhatta magát bármilyen nemzetiségű és felekezetű személy, aki azért kellően magyar érzelmű vagy legalább Magyarországgal lojális volt. A cipszerlét tehát egy német kulturális alapon szerveződő, ám magyar érzelmű entitást feltételezett. Pedig a Szepességben nemcsak németek és magyarok, hanem döntő többségében szlovákok, valamint kis részben lengyelek és rutének is éltek. Az 1910-es népszámlás adatai szerint Szepes vármegyében a regisztrált 172 867 fő közül 97 077 (56%) szlovák, 38 434 (22%) német, 18 658 (11%) magyar, 12 327 (7%) rutén, valamint majd 6000 (3,5%) egyéb nemzetiségű volt.³ Mindebből jól látszik, hogy a köztudatban német területként számon tartott Szepesség etnikailag rendkívül heterogén

2. A két világháború közötti szepesi autonómiatörekvésekről bővebben I. Ilyés 2005.

3. *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. 12. kötet. Budapest, Athenaeum Kiadó, 1912.

volt, és a német szellemiség és befolyás elsősorban a nagyobb városokban, így Lőcsén, Késmárkon és Iglón érvényesülhetett. Ennek ellenére a többségében szlovákok által lakott Szepesség a kortárs történetírásban, valamint a hétköznapi közbeszédben továbbra is – sőt a trianoni döntést követően még erőteljesebben – jellegzetes német és magyar területként volt jelen.⁴ A tájhoz való erőteljes kötődés, majd ennek elvesztése lett a két világháború közötti hazai szepesi polgárok identitásának legfontosabb vonása. Mindez ekkor nem tűnt egyedi jelenségnek, hiszen minden magyar érzelmű, a történeti Magyarország integritását visszakövetelő egyén és csoport számára az elveszített haza fájdalmas valóságnak tűnt, és annak visszaszerzése közös, kimondott akaratnak számított. Különösen igaz volt ez az elcsatolt területekről erőszakkal kiutasítottak esetében, akik számára a szülőföld, az otthon, legalábbis fizikai értelemben meghatározhatatlan időre valóban elveszett.

Ahogy az utódállamokból menekült, úgy a Szepességet elhagyók számáról sincsenek pontos adataink. Ennek legfőbb oka, hogy a vesztes háború, a forradalmak, a területi veszteségek és az ezekből fakadó súlyos társadalmi és gazdasági krízisek miatt a magyar állam csak 1920 áprilisától kezdte regisztrálni az országba menekülteket. Emiatt az 1924-ben kiadott menekültügyi zárójelentésben nem szerepelhettek azok, akik még a világháború alatt, majd azt követően egészen 1920 áprilisáig vagy illegálisan érkeztek az országba. Az 1920-ban életre hívott Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) által megállapított 350 ezer főnél éppen emiatt becsléseink szerint majd 80 ezer fővel többen, tehát összesen mintegy 430 ezren érkezhettek a trianoni Magyarország területére.⁵ Utódállamokra lebontva az látszik, hogy Romániából közel 222 ezren, Jugoszláviából 55 ezren, Ausztriából 2 ezren, míg az általunk vizsgált Csehszlovákiából közel 147 000-en települhettek át (Zeidler 2009, 57. p.). Az OMH irattárának ismerete nélkül így nehéz meghatározni egy-egy vármegye fogyását és gyarapodását is. Ez a bizonytalanság igaz Szepes vármegye esetében is, bár legalább szekunder forrásként használhatunk egy olyan, 1931-ben kiadott címtárt, amely legalább arányaiban érzékeltetheti a szepesi menekülthullám intenzitását (Krisch–Förster 1931).⁶ A fővárosban kiadott Szepesiek Címtára közel négyezer, magát szepesinek valló személy részletes adatait tartalmazza. A kötet adatgazdagsága nemcsak a cipszerek, hanem a komplex menekültkérdés vizsgálatához is fontos társadalomtörténeti forrásként szolgálhat. Az Ablonczy Balázs által már elkezdett elemzés részadatai azt mutatják, hogy miként országosan, így a szepesiek esetében is jól megjelenik az alkalmazotti középosztály túlreprésentáltsága (Ablonczy é. n.). A döntően városi cipszerek között ugyanis nagy számban találunk egykori községi hivatalnokokat és állami alkalmazottakat. A menekültek többsége az új egzisztenciateremtéssel együtt igyekezett korábbi társadalmi szokásait fenntartani és közösségi életét újjászervezni. Mindezt úgy, hogy leginkább lokális alapon szerveződő s emlékezetközösségként működő egye-

-
4. A magyar történetírásban kialakult Szepesség-képekről részletesen lásd: Ábrahám 2006.
 5. Az Országos Menekültügyi Hivatal 1920. április 19-én hozták létre az 3240/1920. szám alatti kormányrendelettel. Működése során 350 000 menekültet regisztrált és támogatott. 1924-ben az 2344/1924. számú rendelet megszüntette, és ettől kezdve a menekültek ügyei a magyar királyi népjóléti és munkaügyi minisztérium hatáskörébe tartoztak.
 6. A címtár komplex feldolgozásához Ablonczy Balázs kezdett hozzá 2008-ban.

sületekbe tömörültek, és megpróbálták újrateremteni az elveszített otthont egy új térben. Ahogy már utaltunk rá, a két világháború közötti évtizedekben számos, eltérő intenzitású és taglétszámú csoport működött az ország különböző településein, ezek egy része kimondottan lokális szinten, míg másik csoportjuk országos viszonylatban is közismert volt.⁷

A két világháború közötti évtizedekben működő országos menekültegyesületek közül kétségtelenül kiemelkedtek a szepesiek, akik néhány ezer fős taglétszámuk ellenére hús éven keresztül a fővárosban és vidéken is aktív közéleti szerepet vállaltak. A menekülteket tömörítő Szepesi Szövetség 1920. február 1-jén Budapesten tartotta alapító ülését, amelyen 22 alapító, 972 rendes és 213 pártoló tag volt jelen Budapestről és hat vidéki városból. Ezzel egy időben a magyarországi osztyályokon kívül Bécsben, New Yorkban és Chicagóban is létrehozták saját fiókszervezeteiket. Az Újvilágban élők 1929-től például már saját lapot is fenntartottak, *Der Zipser in Amerika* címmel, emellett jelentős összegekkel is igyekeztek támogatni a szülőföldön maradt, illetve a Magyarországra áttelepült testvéreiket (Mohr 1930, 47. p.). A szövetség magyarországi csoportjának elsődleges célja hivatalosan a menekült egyetemi és főiskolai hallgatók támogatása volt, ám valójában az áttelepült cipszerek érdekképviselését és közösségeik működtetését tartották a legfőbb célnak. A szervezet tagsága és fiókszervezeteinek száma folyamatosan növekedett, olyannyira, hogy 1924-ben már kilenc vidéki csoport működött.⁸ A főként menekülteket tömörítő Szepesi Szövetség tehát nagyon rövid idő alatt jól szervezett országos hálózatot épített ki, amely nemcsak névleg, de úgy tűnik, a hétköznapiak során is jól működött. Természetesen a helyi közösségek szervezetsége nagyban függött vezetőitől és tagságától, így például volt olyan vidéki szervezet, mint a miskolci is, amely éveken keresztül szinte alig hallatott magáról, annak ellenére vagy éppen amiatt, hogy 1930-ban nyolcvanan szerepeltek a szepesiek címtárában. Ezzel szemben az alig harmincfős váci osztály már négy évvel korábban létrehozta a Váci Cipster Kaszinót, ahol heti két alkalommal olvashatták a szepesi újságokat, és dalra fakadhattak a közösen vásárolt pianínó mellett.⁹ Jól látható, hogy amíg Miskolcon csak névleg, Vácott az elképzelték szerint működött a szepesiek közössége.

A vidéki osztyályok és a szövetség központi ügyeinek koordinálásában, valamint a Szepességhez kötődő szimpatizánsok megnyerésében kiemelt szerep jutott az 1920-as években létrehozott sajtótermékeknek. Mielőtt elemeznénk ezeket az újságokat és megvizsgálánánk szerkesztőségeik működését, érdemes jobban megnézni a magyaror-

7. A menekültek az általuk nagy számban lakott telepeken, településrészekben gyakorta hoztak létre az új vagy az óhazához kötődő társadalmi szervezeteket. Itt most kimondottan a lokális alapon szerveződő csoportokra gondolunk. Így például Miskolcon, a tisztviselők számára létrehozott telepen 1924-től működött a Hodobay-telepiek Egyesülete valamint a Gömöriek Egyesülete. Országos szinten fontos megemlíteni Védő Ligák Szövetségét alkotó Felvidéki Ligát, a Délvidéki Ligát, a Székely Egyletet vagy például Aradi Szövetséget és az általunk tárgyalt Szepesi Szövetséget.

8. 1924-ben a fővárosi központ mellett Miskolcon, Debrecenben, Sátoraljaújhelyen, Kecskeméten, Pápán, Pécsen, Salgótarjánban, Zalaegerszegen és Vácott is működött a Szepesi Szövetség.

9. *Szepesi Szövetség*, 7. évf. 6. sz. 1926. június 15.

szági szepesiek társadalmát. A két világháború közötti évtizedekben a magyarországi szepesi közösségek nemcsak frissen áttelepültekből álltak, hanem nagy számban voltak közöttük olyanok is, akik még a háború előtt költöztek ide vagy valamelyik felmenőjük révén kötődtek a tájhoz. Többségük számára így a szülőföld, az óhaza elvesztése elsősorban a múlt iránt érzett kollektív traumával járt. Esetükben ugyanis mindekelőtt a múlt került határon túlra, tehát a megszentelt privát és közösségi emlékek, emlékhelyek váltak nemcsak fizikailag, hanem képzeletben is elérhetetlenné. Ezzel szemben a menekültek a múlt elvesztését a kiutasításon és az ezzel sokszor együtt járó egzisztenciavesztésen keresztül nemcsak az emlékezés pillanataiban, hanem a hétköznapiak során is folyamatosan tapasztalták. A revízió szükségessége megkérdőjelezhetetlen közös célnak számított, azonban az óhazához való viszonyban, az önmeghatározás kérdésében és szervezeteik működtetésében már jól elkülönültek az „öregek”, a korábban itt élők és az újonnan érkezett menekültek, a „fiatalok”. Előbbiek főként a fővárosban 1876-ban létrehozott és kizárólag ott működő Szepesiek Egyesületébe, míg az utóbbiak a már említett Szepesi Szövetségbe tömörültek. Az „öregeket” egyesítő Szepesi Egyesület 1920-ban már közel ötvenéves, nagy múlttal rendelkező szervezetnek számított, s ez idő alatt tagságának és főként vezetőinek köszönhetően a fővárosban nagy megbecsülésnek örvendett. Sajnos a vizsgált korszakunkban készült tagnévsorok híján csak az egyesület által 1928-ban elindított *Szepesi Levél* című lap társasági rovataiból, híreiből kaphatunk képet a közösség összetételéről. A főként menekültek által alapított Szövetséggel összehasonlítva jól látszik, hogy vezetői között nagy számban található a fővárosi elithez tartozó, közmegebecsülésnek örvendő személyeket. Itt van rögtön az 1928-ban, 22 év elnökösködés után lemondó Haberern J. Pál, aki aktív közéleti tevékenysége mellett neves egyetemi tanár, orvos-professzor volt.¹⁰ Ugyancsak szakmájában elismert és közismert személynek számított az őt követő Hoepfner Guidó is, aki mérnök-építészként és felsőházi tagként hosszú évtizedek óta az Egyesület grémiumába tartozott.¹¹ A vezetőségben rajtuk kívül még néhány felsőházi tagot és állami főhivatalnokot találhatunk, ám az egyesület törzsbázisát az alkalmazotti középosztályba sorolható személyek alkották.

A fővárosi „öreg” szepesieknek az első világháború végéig álmosan és laza nosztalgijával működő társaságát és kialakult szokásait alaposan megváltoztatták a beözönlő menekültek. Az újonnan érkező, kiutasított vagy önként távozó cipszerek ugyanis már egészen másként kezdtek hozzá az otthonuktól távoli közösségeik megszervezéséhez.

-
10. Haberern Jonatán Pál (Szarvas, 1855–1936, Budapest) a híres teológiatanár, Haberern Jonatán fia volt. Bár ő maga nem a Szepességben született, de apja révén erősen kötődött a tájhoz. 1879-ben a fővárosban szerzett orvosi diplomát, majd különböző német klinikákon dolgozott, mígnem hazatérve 1888-tól 1927-ig a Rókus Kórház sebész főorvosa és a sebészeti osztály igazgatója volt. Emellett udvari főtanácsosi címmel is büszkélkedhetett.
 11. Hoepfner Guidó (Szepesváralja, 1868–?, Budapest) mérnök, építész. Jelentősebb munkái szülőföldjéhez kötődnek, így többek között az ő tervei alapján készült az Ótátrafüredi Fürdő és Nagyszálló, a tátralomnici Tátra Szálló és a Csorba-tavi Grand Hotel. Az 1900-as fővárosi lakcímjegyzékben már találkozhatunk a nevével, Budapesten többek között ő tervezte a Dohány utcai volt Viktória Biztosító székházát. L. Keresztény Magyar Közéleti Almanach. Budapest, 1940. I. kötet. 391. p.

A kollektív traumát átélők vagy átélni akarók ugyanis egészen másként viszonyultak a szülőföldhöz, és szepesi öntudatuk is karakteresebb volt. Mindez a szemléletbeli különbség jól tetten érhető – különösen az 1920-as évek folyamán – a hosszú ideig párhuzamosan működő lapjaikban, azok struktúrájában, az ott megjelent cikkekben és a szervezetekhez kötődő rendezvényekben.

A trianoni Magyarországon élő szepesiek tehát e két nagy szervezetbe tömörültek, mellettük azonban léteztek olyan, a Szepességhez, leginkább a szepesi alma materekhez kötődő diákszövetségek is, amelyek ugyan öregdiák-közösségeként működtek, mégis szellemiségükben, céljaikban és persze tagságukban szorosan kötődtek egymáshoz. Az első ilyen szervezetet 1924-ben az iglóiak hozták létre, majd ezt követően 1933-ig a késmárki, lőcsei és a podolini csoportok is megalakultak.¹² Ezek a diákszövetségek rendezvényeiket, összejöveteleiket leggyakrabban a Szepesi Szövetséggel együtt szervezték, ennek legfőbb oka, hogy tagságuk kevés kivételtől eltekintve szinte teljesen megegyezett. Mindez általános jelenségnek számított ekkor, hiszen ezekben az évtizedekben a menekültek többsége egyszerre több egyesület tagságát is erősítette. Nem meglepő, hogy 1933-ban a két szepesi csoport által külön-külön már működtetett újságok mellé a diákszövetségek is megjelentették sajátjaikat, köztük a *Szepesi Öregdiák* címmel szerkesztett közösségi lapjukat. Egyedülálló módon az 1930-as évekre a Magyarországon élő szepesiek több szervezettel és sajtótermékkel is rendelkeztek. A korábban már említett címtárban szereplők és a szepesi lapokból sugárzó ethosz alapján úgy tűnik, hogy – méretéből fakadóan – elsősorban a fővárosban adódott lehetőség arra, hogy a Szepességtől távol ténylegesen újratereptsék, újraéleljék egykori mindennapjaikat. Mindezt nemcsak közösségi alkalmak során, hanem a hétköznapiakban is megtehették, hiszen a címtárat és újságjaikat fellapozva például cipszer péktől és hentestől vásárolhattak vagy akár cipszer mesteremberrel is megjavíttathatták otthonaikat. Mindez szintén biznyságul szolgál arra, hogy a legalább négyezer főt számláló diaszpóra mennyire szervezeten működött. A fővárosban élők számára tehát lehetőségül adatott meg, hogy a Szepességet, attól mintegy háromszáz kilométerre látens módon újjászervezzék. Abban, hogy tagságuk és így szervezeteik valóban élő közösségekként működhetek, elengedhetetlen szerep jutott a kollektív identitást folyamatosan fenntartó és megerősítő kiadványaiknak. Lapjaik és más írásos közleményeik ugyanis olyan kohéziós erőt jelentettek, amelyek nélkül a közösség feltételezhetően csak egy lett volna a kisvendéglők különtermében nosztalgizáló társaságok között.¹³

Szepesi Szövetség

A magyarországi cipszerek által fenntartott lapok közül kétségtelenül a leghosszabb életű és a legnagyobb hatása a menekültek által alapított és társadalmi szervezetük-

12. A diákszövetségeket fővárosi központtal hozták létre, az Iglói Diákszövetséget 1924. május 4-én, a Késmárki Diákszövetséget 1928. május 5-én, a Lőcsei Diákszövetséget 1930. május 4-én, míg a Podolini Diákszövetséget 1933. május 5-én.

13. Ezekről a menekültszervezetekről fest plasztikus képet Ignác Rózsa az *Urak, úrfiak* című regényében; I. Ignác Rózsa: *Urak, úrfiak*. Budapest, Magvető, 1985.

kel azonos nevet viselő *Szepesi Szövetség* volt. Az első lapszám 1920 tavaszán látott napvilágot, és az eredeti tervek szerint évi tíz alkalommal jelent volna meg. Ezt néhány évfolyamot leszámítva 1944 év végéig gyakorlatilag sikerült is tartaniuk. A szerkesztőség a szepesi menekültek szellemi műhelyének számító VIII. kerületi Vas utcai felsőkezeskedelmi iskola egyik irodájában volt. A helyszínválasztás magyarázata, hogy ezekben az évtizedekben több szepesi tanár is tanított az iskolában, akik közül Krisch Jenő az 1930-as években hosszú ideig még igazgató is volt. A lap szerkesztői tehát itt gyűltek össze, és ugyancsak itt regisztrálták a vidéki asztaltársaságok és az otthon maradtok híreit és jelentéseit. A *Szepesi Szövetség* számai a legtöbb újsághoz hasonlóan előfizetés és terjesztés útján jutottak el az olvasókhoz. Sajnos arra vonatkozólag semmilyen adatunk sincs, hogy a lap milyen példányszámban, hány előfizetővel és milyen költségvetés alapján jelent meg, ám az biztos, hogy a vidéki asztaltársaságok hivatalból kaptak a legfrissebb számokból. Ezért cserébe a szerkesztőség elvárta, hogy a fővároson kívül működő fiókok havi rendszerességgel számoljanak be társadalmi életük aktuális híreiről, valamint a közeljövő terveiről. Végiglapozva a hiányos évfolyamokat, jól látszik, hogy elsősorban a helyi közösségek személyi összetételétől függött, melyik asztaltársaság milyen gyakran élt e felkínált, ám kimondatlanul elvárt lehetőséggel.

Struktúráját meghatározta, hogy döntően menekültek alapították, hiszen más diaszpóráközösségekhez hasonlóan, a lap itt is alapvetően a kollektív tudat megerősítésére szolgált. Ennek megfelelően kiemelt helyen foglalkoztak a társasági élet legfrissebb híreivel, az otthon maradtak küzdelmével, valamint a közös tudatban meglevő emlékek újraértelmezésével. Ahogy más kiadványok esetében, így a lap utolsó oldalai itt is reklámfelületként szolgáltak, elsősorban a magukat szepesinek valló vagy a cipszereknek kedvezményt biztosító hirdetőik számára. A kezdőlap egyik állandó részeként a Szövetség társadalmi szervezete hirdette vezetőségének fogadóóráit hónapról hónapra. Ezeknek a találkozóknak a helyszíne és az időpontja huszonöt év alatt alig változott, ebből is arra következtethetünk, hogy a személyes találkozások fontos és érdeklődésre számot tartó programnak számítottak. Igaz, a kezdeti heti két alkalom helyett az 1920-as évek végétől a tagok és a szimpatizánsok már csak egyszer gyűltek össze a belváros egyik közismert vendéglőjében. A helyszín jól láthatóan közkedvelt lehetett a menekültek körében, hiszen például Ignác Rózsa egyik regényének szereplői is itt, a VIII. kerület Rákóczi út 29. szám alatt található Kovácsevics étteremben tartották összejöveteleiket.¹⁴ A szerkesztőség és az annak tőzsomszédságában fekvő kisvendéglő nemcsak a fővárosi, hanem a Keleti pályaudvar közelsége miatt a vidéki tagtársak számára is fontos találkozási pontnak számított.

A *Szepesi Szövetséget* tovább lapozva jól elkülöníthető annak kettős struktúrája. A társadalmi szervezet aktuális hírei mellett ugyanis, bár kisebb arányban, de minden számban helyet szenteltek a Szepességhez kötődő írások, irodalmi alkotások és visz-

14. „Én meghívnálak a Kovácsevicsbe, amennyiben nincs ott éppen erdélyi népünnepély. Már úgyis régen ígértem, hogy bemutatlak apámnak. Az öreg angyali fiú, téged becsülni fog. És ilyenkor rendszerint még a Kovácsevicsben ül. Sajnos sohasem egyedül. Tudod, mit? Benézünk a függöny nyílásán. Amennyiben csak egy-két hosszúnadrágos erdélyi református udvarol apámnak, bemegyünk.” Ignác 1985, 234. p.

számlékezők megjelentetésének. Emellett a közösség szempontjából kiemelten fontos programajánlók, a Diákszövetségek, valamint az 1873-ban Késmárkon alapított Kárpáti Egyesület legfrissebb hírei sem hiányozhattak egyetlen számból sem. Ez utóbbi esetében érdemes megjegyezni, hogy a Cipszerföldön létrejött turisztaszakosztály tagságának egy jelentős része, különösen Trianon után magát cipszernek valló személy volt. Ennek következtében a szepesi szervezetekhez való szoros kapcsolatuk teljesen érthető.

Visszatérve a lap struktúrájára, az 1930-as évek első harmadától jól megfigyelhető egy karakteres változás. Ezekben az években korábban reklámfelületként szolgáló oldalak aránya ugyanis folyamatosan csökkent, ezzel párhuzamosan pedig gyarapodtak a cipszerek mindennapjaival foglalkozó tudósítások. Ennek legfőbb oka, hogy a Szepesi Szövetség tagságának és alszervezeteinek száma még az 1920-as évek végén, majd tíz évvel a trianoni döntés után nemhogy csökkent, hanem folyamatosan nőtt. Az 1930-as évek közepére már több mint kétezer taggal, a fővárosi központon kívül tizennégy vidéki asztaltársasággal büszkélkedhettek. A lelkesedés a második világháború előestéjén természetesen tovább nőtt, különösen azért, hogy az első bécsi döntés nem érintette a Szepességet. A Szlovákiánál maradt terület sorsa még egységesebbé tette a szervezet tagjait, erre a legjobb példa, hogy 1938. november 20-án Kassán, alig egy héttel a magyar csapatok bevonulása után, az időközben megalakult helyi asztaltársaság díszünnepélyt rendezett, amelyre több száz magyarországi cipszer is ellátogatott.¹⁵ Sajnos mind a lapról, mind a szervezet további működéséről csak szórványos adataink vannak, annyi azonban bizonyos, hogy 1944 őszéig – kisebb kihagyásokkal ugyan, de – megjelentek az egyes számok. 1945-ben a lap, a szerkesztőség és maga a társadalmi szervezet a politikai átrendeződés következtében végleg megszűnt, ezt követően, igaz, rövid ideig, csak kisebb csoportokban, illegális keretek között működött tovább egy-egy szórvány közösség.¹⁶

Szepesi Levél

A főként menekült kispolgárokat, az alsóbb középosztályhoz tartozókat tömörítő Szepesi Szövetséggel szemben a Szepesi Egyesület elsősorban a felsőbb középosztály számára jelentett nyitott kaput. Míg a Szövetség vezérkarában például Hayde Gyula helyettes államtitkárt leszámítva főként kishivatalnokokat vagy magánalkalmazottakat találunk, az Egyesület prominensei között felsőházi tagok, orvosprofesszorok és neves mérnökök sorakoznak. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a két szervezet között merev és átjárhatatlan fal lett volna, ám kétségtelen, hogy tagságuk társadalmi összetétele jól láthatóan eltért egymástól. Talán ebből adódhattak a céljaik és tevékenységeik közötti gyakori eltérések is. A nagy hagyománnyal bíró Szepesi Egyesület működését 1928-ig, a korábbi szokásoknak megfelelően elsősorban a társasági össze-

15. Szepesi Szövetség, 1938, 19. évf. 9. sz. 2. p.

16. Ablonczy Balázs kutatása alapján úgy tűnik, hogy egyes szepesiek még 1945 után is heti rendszerességgel tartottak privát összejöveteleket egymás lakásán, egészen addig, amíg az állambiztonság tudomást nem szerzett róla; l. Ablonczy 2008.

jövedelek és a dicső múltra való közös emlékezések jellemezték. Ez az év azonban több szempontból is újdonságot jelentetett. Az eddig befelé forduló közösség – köszönhetően elsősorban az új elnök, Hoepfner Guidó szervezőkészségének és talán a lord Rothermere újságcikke nyomán megerősödő revíziós hangulatnak – saját sajtótermék elindítását és élénkebb közéleti tevékenykedést határozott el.¹⁷ Az újság létrejöttével elsősorban az elkényelmesedő tagságot igyekeztek újraszervezni, másrésről viszont felhívni a közvélemény figyelmét létezésükre. A *Szepesi Szövetséghez* hasonlóan a *Szepesi Levél* is évi tíz alkalommal jelent meg. A lap főszerkesztője 1932-ig Nikelszky Zoltán volt, majd őt később Bogsch Sándor biológus és a Szepesiek Címtárát is szerkesztő Förster Rezső vegyészmérnök váltotta. A szerkesztőség a VII. kerületi Damjanich utca 19. szám alatt található épület II. emeletének 11. számú lakásában működött, de a szerkesztőség és a közösség törzshelye nem itt a közelben, hanem az Egyetem utcai Erzsébet Szálló pinchelyiségében volt. Az egyesület tagsága a Szövetséghez hasonlóan kezdetben heti két alkalommal, szerdán és pénteken, majd 1928-tól már csak egyszer, a hét közepén gyűlt össze a belvárosban.

Lapjuk struktúrája alapvetően megegyezett a Szövetségével, azzal az árnyalt nyi különbséggel, hogy míg a *Levél* elsősorban a múltra és a fővárosra, a menekültek lapja az országban élő és működő szepesi közösségek jelenére helyezte a fő hangsúlyt. A *Levéln* például gyakrabban jelentek meg olyan közismert anekdoták vagy az óhazával foglalkozó irodalmi alkotások, amelyek témája a táj, a dicső múlt és a szepesi panteon egy-egy tagjának életútja volt. Tegyük rögtön hozzá, hogy mindez az első három évben volt jellemző, 1931 után ugyanis az írások többsége már itt is a tagságot érintő aktualitás kérdésekkel foglalkozott. Különösen ekkortól érzékelhető, hogy a magyarországi cipszerközösség egyik lapjaként egyre nagyobb figyelmet szenteltek nemcsak a magyarországi, hanem az otthon maradottak társadalmi híreinek is. Ennél azonban sokkal érdekesebb, hogy nemcsak a tagság, hanem a Szepességhez köztudottan kötődő személyek kinevezéseit vagy áthelyezéseit is figyelemmel kísérték. Így például 1930-ban az egyik szám külön foglalkozott a magyarországi cipszer polgármesterekkel, közülük is bemutatva a salgótarjáni Förster Kálmánt és a makói Nikelszky Jenőt.¹⁸ Ugyancsak helyet kapott itt a havi szociális és oktatási támogatások statisztikája, valamint a hátsó oldalakon a szepesi mesterek, sőt olykor az otthoni szepességi szállók és vendégházak reklámjai is. A fővárosai tagság és szimpatizánsok számára, a Szövetséghez hasonlóan, itt is ismertették a már közismert és változatlan heti választmányi ülések pontos helyét és idejét.

A lap működésének harmadik évében, az indulástól elnökölő Hoepfner Guidó műépítész helyére Prichradny Kálmán királyi főtanácsost választották a Szepesi Egyesület elnökéül.¹⁹ Prichrandy ezt követően több mint tíz évig látta el az elnöki teendőiket; egyebek között az ő nevéhez fűződik a Szepesi Egyesület és a Szepesi Szövetség – Szepesi

17. Lord Rothermere brit sajtómágnás, politikus 1927. június 21-én lapjában, a *The Daily Mail*ben hívta fel a figyelmet a Magyarországot Trianonban ért súlyos igazságtalanságokra.

18. *Szepesi Levél*, 1930, 3. évf. 17. sz. 6. p.

19. Prichradny Kálmán Lőcsén született, majd Budapesten többek között a Duna–Száva–Adria Vasúttársaság elnöke és a Magyar Királyi Államvasutak alelnöke, magyar királyi főtanácsos.

Egyesületek Közös Bizottsága nevű – 1933-ban kötött formális együttműködésének kidolgozása. A magyarországi cipszerek történetében jelentős esemény háttérét, a két csoport közötti erőviszonyokat példázza, hogy a Bizottság elnökül a Szövetség egyik vezetőjét, Krisch Jenő tanárt választották. A következő években a „fiatalok” szerepe tovább erősödött, és az 1930-as évek végére aktívan szinte egyedüliként képviselték a szepesiek ügyeit. Az egyesüléssel közel egy időben nemcsak a társadalmi szervezet élén, hanem ahogy azt már korábban említettük, az újság szerkesztőségében is személyi változások történtek. Az átrendeződés ez esetben is szembeötlő, hiszen 1933-ban az alapító Nikelszky Zoltán helyett a Szövetséghez kötődő egykori menekültek, Bogsch Sándor és Förster Rezső került a *Levél* szerkesztői székébe. Valószínűleg a fúzióknak és a közös szervezetben egyre nagyobb befolyásra szert tevő menekülteknek köszönhető az is, hogy a *Szepesi Levél* 1936 júniusában végül megszűnt. Ezzel, ahogy 1928-at megelőzően is, a *Szepesi Szövetség* maradt az egyedüli információs csatorna.

Itt kell szólnunk azokról a Szövetség és a körjeje szerveződő diákszövetségek által működtetett lapokról, amelyek a két nagy laptól függetlenül az 1930-as évek végéig működtek. Esetükben érdemes azonban leszögezni, hogy ezek a füzetek leginkább belső használatra, igen szűk kör számára készültek. Közülük a legérdekesebb talán az 1933-ban indított *Szepesi Öregdiák* című kiadvány volt, amelyből azonban csak az első két szám ismert. Emiatt sajnós arra vonatkozólag sincsenek információink, vajon az öregdiákok központi lapja milyen példányszámmal és mennyi ideig működött. A lap szerkesztősége a *Szepesi Szövetség* Vas utcai irodájában működött, így talán nem meglepő, hogy tematikája, terjesztése és szerzői gárdájának nagy része megegyezett az ekkor már több mint tíz éve fennálló Szövetségével. Az *Öregdiák* struktúrája nagyban hasonlított a másik két újságéhoz, talán azzal a különbséggel, hogy – a fennmaradt számokban egyedüliként – külön rovat jutott a lőcsei *Szepesi Híradó* cikkeinek. Ennek legfőbb oka pedig az, hogy a Bizottság elnöke és a Címtár szerkesztője, Förster Rezső majd 20 éven keresztül a felvidéki lap budapesti tudósítója is volt.²⁰

Egyelőre nem ismert, vajon a diákszövetségek miért érezték annak szükségességét, hogy saját, önálló füzeiteik mellé egy közös lapot is létrehozzanak, hiszen ebben az időben a késmárkiaknak például már több mint öt éve működő kiadványuk volt. Azt gondolhatnánk, hogy a közösen fenntartott *Öregdiák* megszüntethette a lapalapítási lázat, ennek azonban ellentmond, hogy az iglóiak a következő évben saját lappal jelentkeztek. Az 1930-as évek első évtizedében megszorodott a szepesiekhez kötődő kiadványok listája, hiszen a diákszövetségek közös és önálló kiadványai mellett emlékkönyvek, tanulmányok és más brosúrák is kiadásra kerültek.²¹ Ezeknek a munkáknak

-
20. Förster Rezső 1899-ban született Lőcsén. Az első világháborút követően Budapestre menekült, ahol vegyészmérnök végzettségével tanított a VIII. kerületi Vas utcai felsőkereskedelmi iskolában, majd 1936-tól a Fővárosi Légoltalmi Ügyosztály vezetője lett. Lakása a Szepesi Szövetség szerkesztőségének közelében, a Rákóczi út 41. szám alatt volt; I. *Keresztény Magyar Közéleti Almanach I.*, Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., 1940, 285. p.
21. 1931-től kezdve érezhetően nőtt a Szepesség múltjával és az onnan elszármazottak, emelkedtek jelenével foglalkozó kiadványok száma. A teljesség igénye nélkül felsorolunk néhányat – Fekete Nagy Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest, 1934.; Földessy Gyula: *Egy nagy szepesi költő: Lám Frigyes*. Budapest, 1936.; Hajnóczy R. József: *A szepesi bányavárosok története*. Budapest, 1931.

a szerzői és alkotói főként a közösség ikonjai és karizmatikus figurái voltak. Így például voltak történetíróik, mint például Bruckner Győző és Loisch János, költőik, mint Lám Frigyes és Mohr Győző. Nem véletlen, hogy nevükkel és műveikkel nemcsak a könyvek, füzetek címlapján, hanem az előfizetett vagy megvásárolt lapok hasábjain is találkozhatott az olvasó.

Összegzés

A két világháború közötti évtizedekben a menekültek által alapított egyesületek és társadalmi szervezetek közül kétségkívül kitűntek a szepesiek. Elsősorban azért, mert szinte egyedüliként más, 1920 körül alakult csoportok közül még az 1940-es évek közepéig is aktívan működtek. Közösségi életük, szervezeteik végül a berendezkedő kommunista hatalom diktatórikus intézkedéseiknek estek áldozatul. A két világháború közötti Magyarországon élő, magukat cipszernek vallók bár nem alkottak homogén közösséget – hiszen például a menekültek és a már korábban elszármazottak más-más szervezetbe tömörültek –, mégis erős önazonosság-tudat és egység jellemezte őket. Az elveszített haza tudata, még ha eltérő módon is, de alapvetően meghatározta a közösségek céljait és tevékenységeit. Hivatalos és nem hivatalos szervezeteik nemcsak saját maguk, hanem a külvilág felé is hirdették a tájhoz, a hazához való meggingathatatlan viszonyukat. Bár szervezeteik külön-külön is létrehozták saját orgánumait, ezek azonban nem elsősorban egymás ellen, hanem nagyrészt az elképzelt és egykor talán létezett entitás újjraalkotásán és megerősítésén dolgoztak. Egyesületeikkel, lapjaikkal, kiadványaikkal és rendezvényeikkel megpróbálták újratemeteni – a fővárosban gyakori sikerrel – mindazt, ami közös hitük szerint Trianon következtében elvesztett.

Felhasznált irodalom

- Ablonczy Balázs é. n. Jogból háló. A két világháború közötti menekültszervezetek emlékeztetőinél lehetséges tipológiája. In *A politika társadalomtörténete*. A Hajnal István Kör konferenciája, Túrkeve, 2008. (megjelenés alatt)
- Ábrahám Barna 2006. A régi Szepesség a magyar történetírásban 1945 előtt. *Magyar Napló*, 18. évf. 3. sz. 22–26. p.
- Ignác Rózsa 1985. *Urak, úrfiak*. Budapest, Magvető.
- Ilyés Zoltán 2005. „A Szepesség a szepesieké”. Szepesi német autonómiaötkvések és lojalitáskényszerek a két világháború között. In Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4. Budapest, Balassi Kiadó, 193–206. p.
- Krisch Jenő–Förster Rezső 1931. *Szepesiek Címtára*. Budapest, Szepesi Szövetség.
- Mohr Győző (szerk.) 1930. *Emlékkönyv a Szepesi Szövetség tízéves fennállása alkalmából*. Budapest, Szepesi Szövetség Kiadása.
- Szepesi Levél*
Szepesi Öregdiák
Szepesi Szövetség

- Szűts István Gergely 2007. Öndefiníciós kísérletek a trianoni határon. Irredenta kultusz Sátoraljaújhelyen a két világháború között. *Századvég*, 46. sz. 41–70. p.
- Szűts István Gergely é. n. A trianoni menekültek szerepe egy határmenti kisváros közéletében. In *A politika társadalomtörténete*. A Hajnal István Kör konferenciája, Túrkeve, 2008. (megjelenés alatt)
- Petrichevich-Horváth Emil 1924. *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyévi működéséről*. Budapest.
- Zeidler Miklós 2009. *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram.

ISTVÁN GERGELY SZŰTS

THE PRESS OF THE REFUGEES FROM SZEPES BETWEEN 1920 AND 1944

After the First World War, almost 430 thousand people moved into the mainland of Hungary from the territories shifted to the successor states. In the decades between the two world wars, from among the associations and social organizations founded by refugees, those founded in Szepes undoubtedly stood out. First of all for the reason that from among other groups founded around 1920, it operated actively even in the 1940s as almost the only one. Their community life and organizations fell victim to the totalitarian measures of the settling communist regime. Although Germans living in Hungary between the two world wars, calling themselves “Zipsers”, did not form a homogeneous community – for example, refugees and those who had moved before were members of different organizations –, had a strong common sense for identity and unity. The awareness of the lost homeland, even if in a different way, definitely characterized the objectives and activities of the communities. Their official and unofficial organizations promulgated both for themselves and towards the world their unshakeable adherence to the scenery and their homeland. Although their organizations had their separate bodies, these were basically not working against each other, but mainly devoted themselves to the recreation and strengthening of the imaginary and sometimes maybe existing entity. All what was lost in their common belief in the consequences of Trianon, they tried to recreate with their associations, their newspapers, publications and events – often with success in Budapest, the capital.